

The Republic of Botswana
Lefatshe la Botswana

Ministry of Youth Empowerment, Sports and Culture

Mokwalo wa Tumalano ya Mafatshefatshe ya Tshomarelo ya ngwao e e sa tshwaregeng

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Intangible
Cultural
Heritage

The Republic of Botswana
Lefatshe la Botswana

Mokwalo wa Tumalano ya Mafatshefatshe ya Tshomarelo ya ngwao e e sa tshwaregeng

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Intangible
Cultural
Heritage

Ministry of Youth Empowerment, Sports and Culture
Department of Culture
P O Box 1404, Gaborone, Botswana.

Plot No 54372 CBD Gaborone
Gaborone, Botswana

Tel.: +267 368 2600

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Intangible
Cultural
Heritage

Published by: Botswana Government, 2019
Translated by: Professor Thapelo J. Otlogetswe
University of Botswana, Faculty of Humanities,
Private Bag 00703, Gaborone, Botswana.

© Botswana Government 2019

Diteng

Mokwalo wa Tumulano ya Mafatshefatshe ya Tshomarelo ya ngwao e e sa tshwarengeng..7	
I. Melawana ka bophara.....	9
Karolo 1 – Maikaelelo magolo a Tumulano ya mafatshefatshe	9
Karolo 2 – Ditlhaloso.....	9
Karolo 3 – Kamano le melawana e mengwe ya mafatshefatshe	10
II. Dikarolo tsa Tumulano ya mafatshefatshe	11
Karolo 4 – Phuthego ya Botlhe ya Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano	11
Karolo 5 – Komiti ya Mabusu ya Tshomarelo Ngwao e e sa Tshwarengeng.....	11
Karolo 6 – Ditlhopho le lobaka lwa go nna mo setilong ga Komiti ya Mafatshe a e leng Maloko.....	11
Karolo 7 – Ditiro tsa Komiti.....	12
Karolo 8 – Tsamaiso ya Komiti.....	12
Karolo 9 – Go rurifatsa makgotla a bogakolodi	13
Karolo 10 – Bokwaledi	13
III. Tshomarelo ya Ngwao e e sa tshwarengeng mo mafatsheng.....	13
Karolo 11 – Maikarabelo a Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano.....	13
Karolo 12 – Dikwadiso	13
Karolo 13 – Dikgato tse dingwe tsa tshomarelo.....	14
Karolo 14 – Thuto, tsiboso le go neela batho bokgoni.....	14
Karolo 15 – Go tsaya karolo ga merafe, ditlhopha le batho ka bongwe ka bongwe	15
IV. Tshomarelo ya ngwao e e sa tshwarengeng lefatshe ka bophara.....	15
Karolo 16 – Kwadiso ya Kemedi ya ngwao e e sa tshwarengeng e e gatisitsweng ya Batho botlhe.....	15
Karolo 17 – Lenaneo la Ngwao e e sa Tshwarengeng e e Tlhokang go Somarelwa ka Potlako	15
Karolo 18 – Mananeo, ditiro le dikgato tsa go sireletsa ngwao e e sa tshwarengeng.....	16
V. Tirisano le dithuso tsa mafatshefatshe.....	17
Karolo 19 – Tirisano	17
Karolo 20 – Ditiro tse di ntshediwang dithuso tsa mafatshefatshe	17
Karolo 21 – Mefuta ya dithuso tsa mafatshefatshe	17
Karolo 22 – Melawana e e laolang dithuso tsa mafatshefatshe	18
Karolo 23 – Kopo dithuso tsa mafatshefatshe	18
Karolo 24 – Maikarabelo a Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano a a amogelang dithuso	18
VI. Letlole la Ngwao e e sa Tshwarengeng.....	19
Karolo 25 – Mofuta le ditlamelo tsa letlole.....	19
Karolo 26 – Seabe sa Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano mo letloleng	20
Karolo 27 – Diabe tsa tlaleletso tsa boithaopo tsa Letlole.....	20
Karolo 28 – Maiteko a go kgobokanya madi a boditšhabatšhaba	20
VII. Dipego	21
Karolo 29 – Dipego tsa Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano.....	21
Karolo 30 – Dipego tsa Komiti	21
VIII. Molawana wa phetogo	22
Karolo 31 – Kamano le Kgoeletso ya Ditiro tsa Botswere tsa Ditsa-ngwao tsa Batho Botlhe tse di buiwang le tse di sa Tshwarengeng.....	22

IX. Melawana ya bofelo	23
Karolo 32 – Thurifatso, kamogelo kgotsa phetiso	23
Karolo 33 – Kamogelo.....	23
Karolo 34 – Tsena mo tirisong	23
Karolo 35 – Thulaganyo ya molaomotho wa mafatshe a a ikopantseng	23
Karolo 36 – Tlhoboso	24
Karolo 37 – Ditiro tsa puso e e laolang ditumalano tsa mafatshe	24
Karolo 38 – Dipaakanyo.....	24
Karolo 39 – Mokwalo o tshwanetseng go obamelwa	25
Karolo 40 – Ikwadiso.....	25

MOKWALO WA TUMALANO YA MAFATSHEFATSHE YA TSHOMARELO YA NGWAO E E SA TSHWAREGENG

Phuthego ya Botlhe ya Lekgotla la Ditšhaba la Thuto, Maranyane le Ngwao le le itsegeng gape jaaka UNESCO, e e neng e tshwaretse kwa Paris, go tswa 29 Lwetse go ya 17 Phalane 2003, e le bokopano jwa bomasome a mararo le bobedi (32),

Go lebilwe melawana ya boditšhabatšhaba e e teng ya ditshwanelo tsa setho, bogolo jang Kgoeletso ya Boditšhabatšhaba ya Ditshwanelo tsa Setho ya 1948, Tumalano ya Boditšhabatšhaba ya Ditshwanelo tsa Itsholelo, Matshelo a selegae, le Ngwao ya 1966, le Tumalano ya Boditšhabatšhaba ya Ditshwanelo tsa Setho le Sepolotiki ya 1966,

Go akantswe ka botlhokwa jwa Ngwao e e sa tshwarengeng fa e le lone le rotloetsang khumo ya go nna teng ga dingwao ka go farologana le go tlhomamisa go nna teng ga ditlhabololo tsa sennela-ruri, jaaka go gateletswe mo Ditumalanong tsa UNESCO tsa Tshomarelo Ngwao le Mainane tsa 1989, mo Kgoeletsong ya Boditšhabatšhaba ya Dingwao tse di Farologaneng ya 2001, le mo Kgoeletsong ya Istanbul ya 2002 e e amogetsweng ke Kopano ya Boraro ya Matona a Ngwao,

Go akantswe kgolegano e e leng teng fa gare ga ngwao e e sa tshwarengeng le ditsa-ngwao tse di tshwarengeng le boswa jwa tlholego jwa batho,

Go lemogiwa fa go kopakopana ga dingwao le dikgwebo tsa mafatshefatshe le diphetogo tsa selegae, le diemo tse di tlhokang ntšhafatso ya dipuisano fa gare ga merafe, gape di tsala, fela jaaka seemo sa go tlhoka itshokelano, matshosetsi a magolo a go senyegela pele, go nyelela le go senyega ga Ngwao e e sa tshwarengeng, bogolo jang ka ditlamelo di tlhela tsa go sireletsa boswa jwa mothale o,

Go lemogiwa keletso le matshwenyego a batho ba le bantsi a go sireletsa ngwao e e sa tshwarengeng ya batho botlhe,

Go lemogiwa fa merafe, bogolo jang e e tlhologang mo lefelong lengwe, ditlhopha le, mo mabakeng mangwe, batho ka bongwe ka bongwe, ba na le seabe se segolo mo go direng, go somarela, go tswaledisa le go tlhama Ngwao e e sa tshwarengeng; ka jalo ba thusa go nonotsha dingwao ka go farologana le botswerere jwa botlhami jwa batho,

Go tlhokometswe fa dikgato tsa UNESCO di na le mosola o mogolo mo go tlhomeng melao e e tlamang ba ba amegang mo tshireletsong ya ngwao, bogolo jang Tumalano ya 1972 ya Mafatshefatshe ya Tshireletso ya Boswa jwa Ngwao le jwa Tlholego ya boditšhabatšhaba,

Go tlhokometswe gape fa go santse go se na molao o o tlamang mafatshe ka kakaretso wa go somarela ngwao e e sa tshwarengeng,

Go akantswe fa ditumalano tse di teng tsa mafatshefatshe, ditshutiso le ditshwetso tse di amang boswa jwa ngwao le jwa tlholego di tlhokana le go nonotshiwa mo go lebaneng le go okediwa ka melawana e meša e e amanang le ngwao e e sa tshwarengeng,

Go lebilwe botlhokwa jwa go anamisa, bogolo jang mo bananeng, ka botlhokwa jwa letlolo la ngwao e e sa tshwaregeng le go somarelwa ga yone,

E re ka go lemogiwa gore lefatshe ka kakaretso le tshwanetse go nna le seabe gammogo le Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano e, mo go somareleng ngwao, ka mowa wa neelano, tirisano mmogo le go thusana,

Go gakologelwa mananeo a UNESCO a a amanang le ngwao e e sa tshwaregeng, bogolo jang Kgoeletso ya Botswere jwa Ngwao ya Batho Botlhe e e sa Tshwaregeng le e e Abelanwang ka Molomo,

Go lebilwe botlhokwa jwa ngwao e e sa tshwaregeng jaaka karolo ya go atumalanya batho mmogo le go tlhomamisa go amogana ga megopolo le go tlhaloganyana fa gareng ga bone,

Amogela Tumulano e ya mafatshefatshe mo letsatsing leno la bolesome le bosupa la Phalane 2003.

I. Melawana ka bophara

Karolo 1 – Maikaelelo magolo a Tumalano ya mafatshefatshe

Maikaelelo a Tumalano e ya mafatshefatshe ke:

- (a) go somarela ngwao e e sa tshwaregeng;
- (b) go tlhomamisa tlotlo ya ngwao e e sa tshwaregeng ya merafe, ditlhopha le batho ka bongwe ka bongwe ba ba amegang;
- (c) go anamisa kitso mo kgaolong, mo lefatsheng, le lefatshe ka bophara ka botlhokwa jwa ngwao e e sa tshwaregeng, le go tlhomamisa neelano le tlotlano fa gare ga dingwao;
- (d) go netefatsa tirisano mmogo le go thusana fa gare ga mafatshe.

Karolo 2 – Ditlhaloso

Mo tumalanong eno ya mafatshefatshe,

1. “Ngwao e e sa tshwaregeng” go tewa mekgwa, dikemedi, go itlhalosa, dikitso, bokgoni – gammogo le didirisiwa, sepe fela se se ka tshwarwang, ditsa-ngwao le mafelo a ngwao a a amanang le tse tsotlhe – a merafe, ditlhopha le, mo mabakeng mangwe batho ka bongwe ka bongwe ba a tsayang jaaka karolo ya boswa jwa bone jwa ngwao. Letlotlo le ngwao e e sa tshwaregeng, le fetisediwa go tswa mo kokomaneng e nngwe go ya kwa go e nngwe, le tswelletse ka go botšwa seša ke merafe ka go farologana le ditlhopha ka go tsibogela seemo sa tikologo ya bone, kamano ya bone le tlhago le ditso tsa bone, gape le ba fa mowa wa gore ke bomang le tswelelopele, ka jalo e le go tlotla pharologano ya dingwao le botlhami jwa batho. Mo Tumalanong eno ya Mafatshefatshe, go tsile go tsewa tsia fela dikarolo tsa ngwao e e sa tshwaregeng tse di tsamaisanang le melawana e e leng teng ya boditšhabatšhaba e e sireleditseng ditshwanelo tsa setho, gammogo le ditlhokego tsa go tlotlana mo gare ga merafe, ditlhopha le mo bathong ka bongwe ka bongwe, le ditlhabololo tsa sennela-ruri.
2. “Ngwao e e sa tshwaregeng”, jaaka e tlhalositswe mo temaneng 1 fa godimo, e itshupa mo matshegong a a latelang, gareng ga a mangwe:
  - (a) ngwao e e fetisiwang ka puo le ka fa batho ba ikayang ka teng, go akaretsa teme e le tsela ya go fetisa ngwao e e sa tshwaregeng;
  - (b) bodiragatsi
  - (c) ditsamaiso tsa selegae, ditumelo le meletlo e e faphegileng;

(d) kitso le ditiragatso tse di amanang le tlhago le lobopo;

(e) kitso ya tiro ya diatla

3. "Tshomarelo" go raya dikgato tse di tsewang go tlhomamisa tsewelediso ya ngwao e e sa tshwaregeng, e akaretsa nankolo, kwadiso, dipatlisiso, poloko, tshireletso, thotloetso, nonotsho, phetiso, bogolo jang go dirisiwa mekgwa ya thuto ya semmuso le e eseng ya semmuso, go akarediwa le tsosoloso ya makalana a a farologaneng a boswa jwa ngwao.
4. "Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano" go tewa Mafatshe a a tlamiwang ke Tumalano e ya mafatshefatshe e bile tumalano e ya mafatshefatshe e le mo tirisong mo go one.
5. Tumalano e ya mafatshefatshe, e re ntswa e ka nna le dipharologano fale le fale mo mafatsheng a a umakiwang mo Karolo ya 33 a a ikamanyang le yone go setswe melawana e e kwadilweng mo Karolong eo. Ka jalo, mafoko a a reng "Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano" a akaretsa mafatshe a go nna jalo.

Karolo 3 – Kamano le melawana e mengwe ya mafatshefatshe

Ga go na sepe mo Tumalanong e ya mafatshefatshe se se ka tlhalosiwang gore:

- (a) se fetola seemo kgotsa se fokotsa seelo sa tshireletsego ka fa tlase ga Tumalano ya 1972 ya Mafatshefatshe ya Tshireletso Boswa jwa Ngwao le jwa Tlholego ya Boditšhabatšhaba ya Matlotlo a Mafatshefatshe a Ngwao a ka one dintlha tsa ngwao e e sa tshwaregeng di amanang nao; kgotsa
- (b) se ama ditshwanelo le maikarabelo a Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano go tswa mo melaong ya mafatshefatshe e e ba amangdikitso tsa botlhami kgotsa go dirisa ditlamelo tse di fitlhelwang mo tikologong ya bone.

II. Dikarolo tsa Tumulano ya mafatshefatshe

Karolo 4 – Phuthego ya Botlhe ya Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano

1. Phuthego ya botlhe ya Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano e tlhomilwe, e go tsweng fano go ya pele e tlaa bidiwang “Phuthego ya Botlhe”. Phuthego ya Botlhe e okametse makalana otlhe a Tumulano e.
2. Phuthego ya Botlhe e tlaa kopana gangwe fela mo ngwageng tse pedi. E ka nna ya bitsa phuthego e e faphegileng fa maloko a tsere tshwetso eo, kgotsa fa phuthego ya go nna jalo e kopilwe ke Komiti ya Mebuso ya Tshomarelo Ngwao e e sa Tshwarengeng kgotsa bonnyennyane jwa bongwe mo borarong jwa Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano.
3. Phuthego ya Botlhe e tlaa dumalana ka melawana ya yone ya Tsamaiso.

Karolo 5 – Komiti ya Mebuso ya Tshomarelo Ngwao e e sa Tshwarengeng

1. Komiti ya Mebuso ya Tshomarelo Ngwao e e sa Tshwarengeng, e go tsweng fano go ya pele e tlaa bidiwang “Komiti”, e tlhomilwe mo UNESCO. E bopiwa ke baemedi ba le 18 ba Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano, a tlhophilwe ke Phuthego ya Botlhe ya Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano, morago ga tumalano e e tsena mo tirisong go ya ka Karolo 34.
2. Palo ya Maloko a Komiti ya Mafatshe e tlaa okediwa go nna 24 fa palo ya Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano ya mafatshefatshe e goroga kwa go 50.

Karolo 6 – Ditlhopho le lobaka lwa go nna mo setilong ga Komiti ya Mafatshe a e leng Maloko

1. Go tlhophiwa ga Mafatshe a e leng Maloko a Komiti go tlaa dirwa go tsamaelana ka kemedi e e lekanang ya mafatshe a a tswang dintlheng tse di farologaneng tsa lefatshe e bile go dirwa ka go fapaana e seng go ipoelediwa.
2. Mafatshe a e leng Maloko a Komiti a tlaa tlhophiwa sebaka sa dingwaga tse nne kwa Phuthegong ya Botlhe ke Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano.
3. Le fa go ntse jalo, sephatlo sa maloko a Komiti ya Mafatshe a e leng Maloko a a tlhophilweng kwa ditlhophong tsa ntlha ba nna mo komiting dingwaga tse pedi fela. Mafatshe a, a tlaa tlhophiwa ka khupelekhupele kwa ditlhophong tsa ntlha.
4. Morago ga dingwaga tse pedi dingwe le dingwe, Phuthego ya Botlhe e tlaa ntshafatsa sephatlo sa Maloko a Komiti ya Mafatshe.
5. Gape e tlaa tlhophiwa maloko a Komiti ya Mafatshe a e leng Maloko a le mantsi jaaka go tlhokega go tlatsa diphatlha tse di teng.

6. Lefatshe le le leng leloko la Komiti ga le ka ke la tlhophiwa gape ka tatelano.
7. Komiti ya Mafatshe a e leng Maloko e tlaa itlhophela baemedi ba e leng batho ba ba nang le bokgoni mo dikarolong tse di farologaneg tsa ngwao e e sa tshwarengeng.

Karolo 7 – Ditiro tsa Komiti

Kwa ntleng ga go ikgatholosa dithata tse dingwe tse di tswang mo Tumalanong e ya mafatshefatshe, ditiro tsa Komiti e tlaa nna:

- (a) go rotloetsa maikaelelo a Tumalano ya mafatshefatshe, le go tihomamisa tiragatso ya yone;
- (b) go ntsha bogakolodi ka ditsamaiso tse di gaisang le go ntsha ditshutiso ka dikgato tse di ka tsewang go somarela ngwao e e sa tshwarengeng;
- (c) go baakanya le go baya pele Phuthego ya Botlhe lenaneo la tiriso ya Letlole, go setswe Karolo 25 morago;
- (d) go batla ditselana tsa go oketsa dithoto tsa lone, le go tsaya dikgato tse di tlhokafalang go fitlhelela se, go setswe Karolo 25 morago;
- (e) go baakanya le go baya pele Phuthego ya Botlhe melawana ya tsamaiso gore e amogelwe e bo e tsenngwe mo tirisong ke Tumalano eno ya mafatshefatshe;
- (f) go tlhatlhoba dipego tsa Mafatshe a e leng Maloko, go ya ka Karolo 29, le go baya pele Phuthego ya Botlhe dipego tse di sobokilweng;
- (g) go sekaseka dikopo tse di tsisitsweng ke Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano, le go tsaya tshwetso ka tsone, go lebilwe melawana e e laolang gore go tlhophiwa dife, e e tlaa tlhomiwang ke Komiti e bo e rurifadiwa ke Phuthego ya Botlhe gore;
  - i. e kwadisiwe ka fa tlase ga dikarolwana tse di farologaneng le mananeo a a umakiwang ka fa tlase ga Karolo 16, 17, le 18;
  - ii. e dirisiwe mo go ntsheng dithuso tsa mafatshefatshe go ya ka Karolo 22.

Karolo 8 – Tsamaiso ya Komiti

1. Komiti e tlaa nna ka fa tlase ga taolo ya Phuthego ya Botlhe. E tlaa e begela ditiro tsotlhe tsa yone le ditshwetso tse e di tsereng.
2. Komiti e tlaa amogela Melawana ya yone e e Tsamaisang, e e tlaa fetisiwang ke bobedi mo borarong jwa Maloko.

3. Komiti e ka nna ya tlhoma lekoko lepe fela la nakwana le e bonang le tlhokafala go tsweledisa ditiro tsa yone.
4. Komiti e ka nna ya laletsa makoko a setšhaba, a a ikemetseng ka nosi phuthego, kgotsa mongwe fela, yo o nang le bokgoni jo bo itsegeng mo mohameng ope fela wa ngwao e e sa tshwaregeng, e le go tla go kopa thuso epe fela mo go ene ka dingwe tse di maleba.

Karolo 9 – Go rurifatsa makgotla a bogakolodi

1. Komiti e tlaa baya pele Phuthego ya Botlhe maina a makgotla a a ikemetseng ka nosi a a nang le bokgoni jo bo itsegeng jwa ngwao e e sa tshwaregeng gore a rurifadiwe. Makgotla a, a tlaa gakolola Komiti.
2. Komiti gape e tlaa baya pele Phuthego ya Botlhe megopolo le ditsamaiso tsa gore go rurifatsa mo, go tlaa dirwa go lebilwe eng le gore go tlaa tsamaisiwa jang.

Karolo 10 – Bokwaledi

1. Komiti e tlaa thusiwa ke Bokwaledi jwa Ofisi ya UNESCO.
2. Bokwaledi bo tlaa baakanya mekwalo yotlhe ya Phuthego ya Botlhe le ya Komiti, le go tswa ka mokwala wa dintlha tse di tlaa buisanngwang kwa diphuthegong e bo e tlhomamisa gore ditshwetso tsa tsone di a diragadiwa.

III. Tshomarelo ya Ngwao e e sa tshwaregeng mo mafatsheng

Karolo 11 – Maikarabelo a Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano

Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumalano le tlaa:

- (a) tsaya dikgato tse di tlhokafalang go tlhomamisa tshomarelo ya ngwao e e sa tshwaregeng e e mo lefatsheng la lone.
- (b) mo dikgatong tsa go somarela tse di umakiwang mo Karolo 2, temana 3, nankola le bo le tlhalosa tsotlhe tse e leng dikarolo tsa ngwao e e sa tshwaregeng mo lefatsheng leo, le dirisana le morafe, ditlhopha le makgotla a a maleba a a ikemetseng ka nosi.

Karolo 12 – Dikwadiso

- (a) Go tlhomamisa nankolo ka maikaelelo a go somarela, Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumalano le tlaa kwadisa, ka mokgwa o o lebaganeng le seemo sa lone, dikarolo tsa ngwao tse di farologaneng tsa ngwao e e sa tshwaregeng tse di fitlhelwang mo lefatsheng leo. Dikwadiso tse tsa ngwao di tlaa šafadiwa kgapetsa.

- (b) Fa Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le tsisa pego ya lone kwa Komiting, go ya ka Karolo 29, le tlaa tsisa dintlha tsotlhe tse di maleba ka dikwadiso tseo.

Karolo 13 – Dikgato tse dingwe tsa tshomarelo

Go tihomamisa tshomarelo, tlihabololo le thotloetso ya ngwao e e sa tshwaregeng e e leng teng mo lefatsheng leo, Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le tlaa leka go:

- (a) nna le molao o o akaretsang go rotloetsa tiriso ya ngwao e e sa tshwaregeng mo setšhabeng, le go lomaganya go somarela boswa joo jwa ngwao mo mananeong.
- (b) tlhopha kgotsa go tlhoma lekgotla kgotsa makgotla a a nang le bokgoni jwa go tsamaisa tshomarelo ya ngwao e e sa tshwaregeng mo lefatsheng leo;
- (c) godisa dithuto tsa maranyane, boitseanape le tsa botaki, gammogo le methale ya dipatlisiso, ka maikaelelo a go nna le tshomarelo ya ngwao e e sa tshwaregeng e e atlegileng, bogolo jang ngwao e e sa tshwaregeng e e gomagometsang go nyelela;
- (d) tsaya dikgato tse di lebaneng tsa semolao, boitseanape, tsamaiso le tsa madi tse di ikaeletseng go:
- i. thusa go tlhongwa kgotsa go nonotshiwa ga makalana a a rutuntshang ka tlhokomelo ya ngwao e e sa tshwaregeng le go fetisetsa boswa jo ka dithulaganyo le mafelo a a diretsweng tiragatso le ditshupo tsa letlotlo le;
  - ii. tihomamisa gore ngwao e e sa tshwaregeng e akolwa ke mongwe le mongwe mme go tlotlwa ditsamaiso tsa ngwao tse di laolang ka fa ngwao e e ka akolwang ka teng;
  - iii. tlhoma makalana a a kwadisang a bo a gatisa ngwao e e sa tshwaregeng a bo a thusa gore e e akolwe ke batho.

Karolo 14 – Thuto, tsiboso le go neela batho bokgoni

Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le tlaa leka, ka ditselana tsotlhe tse di maleba, go:

- (a) tihomamisa go lemogwa, go tlotlwa, le go nonotshwa ga ngwao e e sa tshwaregeng mo setšhabeng, bogolo jang ka:
- i. dithulaganyo tse di rutang, tse di tsibosang e bile di neela kitso, di itebagantse le setšhaba ka kakaretso, bogolo jang banana;
  - ii. mananeo a a maleba a thuto le katiso mo morafeng le mo ditlhopheng tse di amegang;

- iii. go dira ditiro tse di fang batho bokgoni jwa go somarela ngwao e e sa tshwaregeng, bogolo jang ka fa e ka tlhokomelwang ka teng le dipatlisiso tse di tthomameng; le
  - iv. mekgwa ya thuto e eseng ya semmuso ya go fetisa kitso;
- (b) itsise setšhaba ka mathata a a tshosetsang boswa jo jwa setšhaba, le ditiro tse di dirwang go tseweledisa Tumulano e ya mafatshefatshe;
- (c) rotloetsa thuto ya go sireletsa mafelo a tlholego le mafelo a setšhaba se a dirisang go diragatsa ngwao e e sa tshwaregeng.

Karolo 15 – Go tsaya karolo ga merafe, ditlhophu le batho ka bongwe ka bongwe

Go ya ka thulaganyo ya ditiro tsa tshomarelo ngwao e e sa tshwaregeng, Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le tlaa leka go tthomamisa gore bontsi jwa setšhaba le ditlhophu di nna le seabe mo tshomarelong. Fa go lebaneng, batho ba ba dirang, ba ba tshegetsang e bile ba fetisa boswa jo, ba tshwanetse go akarediwa mo tlhokomelong ya letlotlo le.

IV. Tshomarelo ya ngwao e e sa tshwaregeng lefatshe ka bophara

Karolo 16 – Kwadiso ya Kemedi ya ngwao e e sa tshwaregeng e e gatisitsweng ya Batho botlhe

1. Go tthomamisa go bonala botoka ya ngwao e e sa tshwaregeng le go tsibosa ka botlhokwa jwa yone, le go rotloetsa puisano e e tlotlang dipharologano tsa dingwao, Komiti, morago ga mananeo a Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano a a amegang, e tlaa tlhoma, e bo e nna e ntšhafatsa, e bo e gatisa Kwadiso ya Kemedi ya ngwao e e sa tshwaregeng ya Batho Botlhe.
2. Komiti e tlaa kwala e bo e baya pele Phuthego ya Botlhe gore e rurifatse tsamaiso ya go tlhoma, go ntšhafatsa le go gatisa Kwadiso ya Kemedi.

Karolo 17 – Lenaneo la Ngwao e e sa Tshwaregeng e e Tlhokang go Somarelwa ka Potlako

1. Ka maikaelelo a go tsaya dikgato tse di maleba tsa go somarela, Komiti e tlaa tlhoma, e ntshafatsa e bo e gatisa Lenaneo la Ngwao e e sa Tshwaregeng e e tlhokang go Somarelwa ka Potlako, mme gape e tlaa kwadisa boswa joo mo Lenaneong fa Lefatshe le e leng Leloko la Tumulano le le amegang le kopile.
2. Komiti e tlaa kwala e bo e baya pele Phuthego ya Botlhe gore e rurifatse ditshetlana tse di tlhokafalang go tlhoma, go šafatsa le go gatisa Lenaane le.

3. Mo mabakeng a potlako e kgolo – ditshetlana tse di tlhokafalang tse di tlaa amogelwang ke Phuthego ya Botlhe Komite e se na go tshitshinya – Komite e ka nna ya kwadisa sengwe se e leng karolo ya boswa jo go buiwang ka ga jone mo Lenaneo le le umakilweng mo temaneng 1, go dirisanngwa le Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le le amegang.

Karolo 18 – Mananeo, ditiro le dikgato tsa go sireletsa ngwao e e sa tshwarengeng

1. Go lebilwe mokwalo wa maikaelelo wa Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano, gape go setswe morago ditshetlana tse di tlhalositsweng ke Komite tsa bo tsa amogelwa ke Phuthego ya Botlhe, Komite morago ga lobaka lo lo rileng e tlaa kgetha e bo e rotloetsa mananeo, ditiro le dithulaganyo tsa lefatshe, kgaolwana, le kgaolo, tsa go sireletsa boswa jwa ngwao jo e bo bonang fa bo supa ditumelo le maikaelelo a Tumulano e ya mafatshefatshe, go lebilwe ditlhokego tse di kgethegileng tsa mafatshe a a tlabologang.
2. Go fitlhelela se, e tlaa amogela, e kanoka e bo e amogela dikopo tsa mafatshefatshe tsa ikopelo dithuso go tswa mo Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano gore a tle a rulaganye a bo a baakanye ikopelo ya bone.
3. Komite e tlaa pata tiragatso ya mananeo, dithulaganyo le ditiro ka go anamisa mekgwa e e gaisang ka tsamaiso e e tlaa e tlhophang.

V. Tirisano le dithuso tsa mafatshefatshe

Karolo 19 – Tirisano

1. Fa re lebile Tumulano e ya mafatshefatshe, tirisano ya mafatshefatshe e akaretsa, magareng ga tse dingwe, go amogana dikitso le maitemogelo, ditiro tse di tshwaraganetsweng, le go tlhoma thulaganyo ya go thusa Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano mo maitekong a bone a go somarela ngwao e e sa tshwarengeng.
2. Kwa ntleng ga go baya melao ya mafatshe le ya makgotla a setso le ditsamaiso ka fa mosing, Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano a lemoga gore go somarela ngwao e e sa tshwarengeng ke sengwe se se eleliwang ke batho ka kakaretso, mme ka jalo a itlamma go dirisana le mafatshe a mangwe, ka dikgaolwana, ka dikgaolo le mafatshe ka bophara

Karolo 20 – Ditiro tse di ntshediwang dithuso tsa mafatshefatshe

Dithuso tsa mafatshefatshe di ka ntshediwa ditiro tse latelang:

- (a) go somarela boswa jo bo kwadisitsweng mo Lenaneong la Ngwao e e sa Tshwarengeng e e Tlhokang go Somarelwa ka Potlako;
- (b) go baakanngwa ga dikwadiso go ya ka Karolo 11 le 12;
- (c) go ema nokeng dithulaganyo, mananeo le ditiro tse di dirwang mo lefatsheng, kgaolwaneng, le mo kgaolong tse di sireletsang ngwao e e sa tshwarengeng;
- (d) ditiro dipe fela tse Komiti e ka bonang di tlhokafala.

Karolo 21 – Mefuta ya dithuso tsa mafatshefatshe

Dithuso tse di ntshiwang ke Komiti e di fa Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano di tlaa laolwa ke melawana ya tirisano e e umakiwang mo Karolo 7 le ka tumalano e e umakiwang mo Karolo 24, mme e ka nna ka sebopego se se latelang:

- (a) dithuto tse di amang dikarolo tse di farologaneng tsa go somarela;
- (b) go tsisa baitseanape le badiragatsi
- (c) go rutintsha badiri botlhe ba ba tlhokafalang
- (d) go tlhalosa ga peo ya seelo le ditekanyetso tse dingwe;
- (e) go dira le tirisano ya mafaratlhatlha
- (f) go tsisa didirisiwa le boitseanape

- (g) mefuta e mengwe ya dithuso tsa madi le boitseanape, go akarediwa, fa go leng maleba, go ntsha dikadimo tsa madi ka morokotso o o kwa tlase le dimpho.

Karolo 22 – Melawana e e laolang dithuso tsa mafatshefatshe

1. Komiti e tlaa tlhoma tsamaiso ya go kanoka dikopo tsa dithuso tsa mafatshefatshe, e bile e tlaa tlhalosa gore go tshwanetse ga tsenngwa dintlha dife mo ikopelong, tse di jaaka dikgato tse disolofetsweng le dikgato tse di tlhokafalang, gammogo le kanoko ya gore di tlaa ja bokae.
2. Mo mabakeng a tshoganyetso, dikopo di tlaa itlhaganesediwa go kanokiwa ke Komiti.
3. gore go fitlhelelwe tshwetso, Komiti e tlaa dira ditlhotlhomiso le patlo megopolo e e bonang e tlhokafala.

Karolo 23 – Kopo dithuso tsa mafatshefatshe

1. Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le ka baya pele Komiti kopo ya dithuso tsa mafatshefatshe go somarela ngwao e e sa tshwaregeng e e teng mo lefatsheng la lone.
2. Kopo ya mothale o, e ka nna ya tsisiwa ke Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano a le mabedi kgotsa go feta
3. Kopo e tlaa akaretsa dintlha tse di tlhalosiwang mo Karolo 22, temana 1, le mekwalo yotlhe e e tlhokegang.

Karolo 24 – Maikarabelo a Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano a a amogelang dithuso

1. Go sala morago melawana ya Tumulano eno ya mafatshefatshe, dithuso tse di ntshiwang tsa mafatshefatshe di tlaa laolwa ke tumalano epe fela fa gareng ga Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le le amogelang dithuso le Komiti.
2. Ka fa tlwaelong, lefatshe le le amogelang dithuso, go lebilwe ditlamelo tse di teng, le tlaa kgaogana ditshenyegelo tsa dikgato tsa go somarela tse di tlaa amogela dithuso tsa mafatshefatshe go di diragatsa.
3. Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le le amogelang dithuso le tlaa baya pele Komiti pego e e supang ka fa dithuso tse le di amogetseng go somarela ngwao e e sa tshwaregeng di dirisitsweng ka teng.

VI. Letlole la Ngwao e e sa Tshwarengeng

Karolo 25 – Mofuta le ditlamelo tsa letlole

1. “Letlole la Tshomarelo ya ngwao e e sa tshwarengeng”, le le tlaa itsegeng jaaka “Letlole” le tlhomilwe.
2. Letlole le tlaa nna le madi a a sthwaetseng ditiro dingwe a a tlhomilweng go setse melawana ya UNESCO e e laolang tiriso ya madi.
3. Ditlamelo tsa Letlole di tlaa akaretsa:
  - (a) seabe se se ntshitsweng ke Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano
  - (b) matlole a a phuthetsweng tiro e ke Phuthego ya Botlhe ya UNESCO;
  - (c) diabe, dimpho, kgotsa boswa jo bo ka dirwang ke:
    - i. mafatshe a mangwe
    - ii. makgotlana le mananeo a lenaneo la Lekgotla la Ditšhaba, bogolo jang Lenaneo la Ditlhabololo la Lekgotla la Ditšhaba, gammogo le makgotla a mangwe boditšhabatšhaba;
    - iii. makgotlana a puso le a a ikemetseng ka nosi kgotsa batho ka bongwe ka bongwe;
  - (d) kgatlhego epe fela e e ka nnang teng mo Letloleng;
  - (e) madi a a phuthilweng e le moneelo, le dipampitshana tsa tshupo tuelo tse di tswang mo ditirong tse di rulagantsweng go thusa Letlole;
  - (f) meamuso e mengwe gape e e rebotsweng ke melawana ya Letlole, e e tlaa kwalwang ke Komiti.
1. Tiriso ya ditlamelo ke Komiti e tlaa tseelwa tshwetso go lebile melawana e e duleng ka Phuthego ya Botlhe.
2. Komiti e ka nna ya amogela dimpho le dithuso tse dingwe go di dirisetsa ditiro tse di tsamaelanang le mananeo mangwe a a rileng, fela fa mananeo ao e le a a amogetsweng ke Komiti.
3. Ga go na ditshetlana dipe tsa sepolokiti, kgwebo kgotsa dipe fela tse di sa tsamaisaneng le maikaelelo a Tumulano e ya mafatshefatshe tse di ka golagannwang le dimpho dipe tse di direlwang Letlole.

Karolo 26 – Seabe sa Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano mo letloleng

1. Kwa ntleng ga go kgetholola seabe sepe fela sa boithaopo, Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano e ya mafatshefatshe a itlama go ntshetsa Letlole madi, bonnyennyane jwa gangwe fela mo ngwageng tse pedi, madi a e leng seelo se se tshwanang se se tlaa bewang ke Phuthego ya Botlhe. Tshwetso e ya Phuthego ya Botlhe e tlaa tsewa ke bontsi jwa Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano a a leng teng e bile a na le tshwanelo ya go tlhopha mme a ise a dire kgoeletso e e umakiwang mo temana 2 ya Karolo e. Ga go na ka fa seabe sa Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumalano se tshwanetseng go feta 1% wa seabe sa sone mo tekanyetso kabo ya gale ya UNESCO.
2. Le fa go ntse jalo, Lefatshe lengwe le lengwe le le umakiwang mo Karolo 32 kgotsa mo Karolo 33 ya Tumalano e ya mafatshefatshe le ka nna la tlhalosa, ka nako ya fa le tsisa dipampira tsa lona tsa go baya Tumalano e monwana, le ka supa gore ga le kitla le tlamiwa ke melawana ya temana 1 ya Karolo e.
3. Lefatshe le le leng leloko la Tumalano le le dirileng kgoeletso e e umakiwang mo temana 2 ya Karolo e, le tlaa leka go gogela morago kgoeletso e go buiwang ka ga yone ka go itsise Mookamedi Mogolo wa UNESCO. Le fa go ntse jalo, go gogela morago kgoeletso ga go kitla go simolola fa go lebilwe madi a a tshwanetseng go duelwa ke lefatshe go fitlhelela Phuthego ya Botlhe e e latelang e simolola.
4. Go kgontsha Komiti gore e rulaganye ditiro tsa yone sentle, diabe tsa Mafatshe a e leng maloko a Tumalano e ya mafatshefatshe a a dirileng kgoeletso e e umakiwang mo temaneng 2 ya Karolo e, a tlaa duelwa kgapetsa, bonnyennyane e le gangwe fela mo ngwageng tse pedi e bile a tshwanetse go nna gaufi thata le seabe sa bone se ba ka bong ba se kolota fa ba ne ba tlamiwa ke melawana ya temana 1 ya Karolo e.
5. Lefatshe le le leng leloko la Tumalano e ya mafatshefatshe le le kolotang dituelo tsa lone tse le tlamegang go di duela kgotsa tse le ithaopetseng go di ntsha mo ngwageng ono, kgotsa le kolota madi a ngwaga o o fetileng ga le kitla le tshwanelwa jaaka Leloko la Komiti; molawana o ga o ame ditlhopho tsa ntlha. Sebaka sa go nna mo komiting sa lefatshe le le setseng le le leloko la Komiti se tlaa tla bokhutlong ka nako ya ditlhopho tse di tlhalosiwang mo Karolo 6 ya Tumalano e ya mafatshefatshe.

Karolo 27 – Diabe tsa tlaeletso tsa boithaopo tsa Letlole

Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano a a eletsang go ntsha madi a tlaeletso a boithaopo mo godimo ga a a tlhalosiwang mo Karolo 26 ba tlaa itsise Komiti, ka bonako, go e thusa gore e rulaganye ditiro tsa yone sentle.

Karolo 28 – Maiteko a go kgobokanya madi a boditšhabatšhaba

Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano, fa go kgonegang teng, a tlaa nna le seabe mo maitekong a boditšhabatšhaba a go kgobokanyetsa Letlole madi e le ka fa tlase ga thulaganyo ya UNESCO.

VII. Dipego

Karolo 29 – Dipego tsa Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano

Mafatshe a e leng Maloko a tlaa baya pele Komiti, go setswe morago dithulaganyo le sebaka se se se beilweng ke Komiti, dipego tsa dikgato tsa semolao, ditsamaiso le tse dingwe tse di tserweng go diragatsa Tumalano e ya mafatshefatshe.

Karolo 30 – Dipego tsa Komiti

1. Fa go lebilwe ditiro tsa yone le dipego tsa Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano a a umakiwang mo Karolo 29, Komiti e tlaa baya pele Phuthego ya Botlhe pego kwa phuthegong nngwe le nngwe ya yone.
2. Pego e tlaa bewa pele Phuthego ya Botlhe ya UNESCO.

VIII. Molawana wa phetogo

Karolo 31 – Kamano le Kgoeletso ya Ditiro tsa Botswere tsa Ditsa-ngwao tsa Batho Botlhe tse di buiwang le tse di sa Tshwarengeng

1. Komiti e tlaa tsenya mo Kwadisong ya Kemedi ya ngwao e e sa tshwarengeng ya Batho Botlhe dilo tse di bidiwang “Ditiro tsa botswere jo bo kwa godimo tsa ditsangwao tse di sa tshwarengeng tsa lefatshe lotlhe” pele ga Tumulano eno ya mafatshefatshe e diragadiwa.
2. Go akarediweng ga dintlha tse mo Kwadisong ya Kemedi ya ngwao e e sa tshwarengeng ya Batho Botlhe ga go kitla go baya ka fa mosing tsamaiso e e laolang go kwalwa ga mekwalo e e laolang go setswe Karolo 16, temana 2.
3. Ga go na Kgoeletso epe e e tlaa tiholang e dirwa morago ga go tsenya Tumulano eno ya mafatshefatshe mo tirisong.

IX. Melawana ya bofelo

Karolo 32 – Thurifatso, kamogelo kgotsa phetiso

1. Tumalano eno ya mafatshefatshe e tlaa rurifadiwa, e amogelwa e bo e fetisiwa ke Mafatshe a e leng Maloko a UNESCO go setswe ditlhokego tsa ditsamaiso tsa melaomotho ya one.
2. Melawana ya thurifatso, kamogelo le phetiso e tlaa neelwa Molaodi Kakaretso wa UNESCO

Karolo 33 – Kamogelo

1. Tumalano eno ya mafatshefatshe e tlaa bulegela go ka amogelwa ke Mafatshe otlhe a e seng maloko a UNESCO a a lalediwang ke Phuthego ya Botlhe ya UNESCO go e amogela.
2. Tumalano eno ya mafatshefatshe e tlaa bulegela go ka amogelwa ke mafatshe a a amogetsweng ke Lekgotla la Ditšhaba jaaka mafatshe a a ipusang ka tsamaiso ya one e e faphegileng mme a ise a nne le boipuso jo bo tletseng fa go lebilwe tshwetso ya Phuthego ya Botlhe ya 1514 (XV), e bile a na le kitso le taolo ya dikgang tse di laolwang ke Tumalano e, go akaretsa bokgoni jwa go tsena mo ditumalanong tsa mafatshe.
3. Mokwalo wa kamogelo o tlaa neelwa Mookamedi Mogolo wa UNESCO.

Karolo 34 – Tsena mo tirisong

Tumalano e e tlaa tsena mo tirisong dikgwedi tse tharo morago ga go se na go isiwa molawana wa thurifatso, kamogelo le phetiso kgotsa kamogelo, mme e le fela Mafatshe a a tsisitseng mekwalo ya yone ya thurifatso, kamogelo, phetiso, kgotsa kamogelo ka letsatsi kgotsa pele ga letsatsi leo. E tlaa tsena mo tirisong malebana le Lefatshe lepe fela le e leng Leloko la Tumalano dikgwedi di le tharo morago ga go isiwa ga melawana ya thurifatso, kamogelo, phetiso kgotsa kamogelo.

Karolo 35 – Thulaganyo ya molaomotho wa mafatshe a a ikopantseng

Melawana e e latelang e tlaa dirisiwa mo Mafatsheng a e leng Maloko a Tumalano a a dirisang molaomotho wa mafatshe a a ikopantseng:

- (a) malebang le melawana ya Tumalano e ya mafatshefatshe, tiragatso ya yone e wela ka fa tlase taolo ya molao ya mafatshe a a ikopantseng kgotsa dithata tsa molao tsa legare, maikarabelo o goromente wa puso e e tshwaraganetsweng o tlaa tshwana fela le Mafatshe a e leng Maloko a Tumalano a e seng mafatshe a a ikopantseng.

- (b) mabapi le melawana ya Tumulano e ya mafatshefatshe, tiragatso ya yone e wela ka fa tlase taolo ya mafatshe ka bongwe ka bongwe a e leng maloko, mafatshe, diporofense kgotsa dikgaolo tse di sa patikiweng ke molaomotho wa mafatshe a a ikopantseng go tsaya dikgato tsa semolao, puso ya mafatshe a a ikopantseng e tlaa itsise bogogi jo bo maleba jwa Mafatshe a go nna jalo, diporofense le kgotsa dikgaolo ka melawana eo, ka ditshutiso tsa bone gore di amogelwe.

Karolo 36 – Kgaosetso Tumulano

1. Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le ka nna la kgaosetsa Tumulano e ya mafatshefatshe.
2. Kgaosetso Tumulano e tlaa itsisiwe ka mokwalo o o isiwang kwa go Mookamedi mogolo wa UNESCO.
3. Kgaosetso Tumulano e tlaa simolola dikgwedi tse di lesome le bobedi morago ga go se na go amogela mokwalo kgaosetso tumalano. Ga e ka ke ya ama ka gope maikarabelo a madi a Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le le kgaosetsang tumalano go fitlhelela letsatsi le le kgaosetsang tumalanoe ka lone.

Karolo 37 – Ditiro tsa puso e e laolang ditumulano tsa mafatshe

Molaodi Mogolo wa UNESCO, jaaka molaodi wa Ditumulano tsa mafatshefatshe, o tlaa itsise Mafatshe a e leng Maloko a Mokgatlho, Mafatshe a e seng Maloko a Mokgatlho a a umakiwang mo Karolo 33, gammogo le Lekgotla la Ditšhaba, ka go tsisiwa ga melawana yotlhe ya thurifatso, kamogelo, phetiso kgotsa kamogelo tse di tlhalosiwang mo Karolo 32 le 33 le ya kgaosetso tumalano e e tlhalosiwang mo Karolo 36.

Karolo 38 – Dipaakanyo

1. Lefatshe le e leng leloko la Tumulano le ka dira tshutiso ya go dira dipaakanyo mo Tumulano e ya mafatshefatshe ka mokwalo o o kwaletsweng Mookamedi Mogolo. Mookamedi Mogolo o tlaa anamisa mafoko a tshutiso e mo Mafatsheng a e leng Maloko a Tumulano. Fa e ka re mo dikgweding tse thataro morago ga phatlalatsa ya mokwalo, palo e e seng kwa tlase ga sephatlo sa mafatshe a e leng Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano e bo e fetola e dumalana le kopo, Mookamedi Mogolo o tlaa baya pele Phuthego ya Botlhe e e latelang tshutiso eo kwa e tlaa buisannngwang teng kwa e ka amogelwang teng.
2. Dipaakanyo di tlaa amogelwa ke bontsi jwa bobedi mo borarong jwa Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano a a teng e bile a na le dithata tsa go tlhopha.
3. Fa di se na go amogelwa, dipaakanyo tsa Tumulano e ya mafatshefatshe di tlaa bewa pele Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano gore a di rurifatse, a di amogele, a di fetise kgotsa a di dire karolo ya Tumulano.

4. Dipaakanyo di tlaa tsena mo tirisong, fela di ama Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano a a rurifaditseng, amogetseng, fetisitseng kgotsa a di amogetse, dikgwedi di le tharo morago ga go tsa melawana e e umakiwang mo temaneng ya boraro ya Karolo e ka bobedi mo borarong jwa Mafatshe a e leng Maloko a Tumulano. Morago ga moo, lefatshe lengwe le lengwe le le leng leoko le le rurifatsang, amogelang, fetisang kgotsa le amogela paakanyo, paakanyo eo e tlaa tsena mo tirisong dikgwedi di le tharo morago ga go tsa ke Lefatshe le le leng leloko mekwalo ya thurifatso, kamogelo, phetiso kgotsa kamogelo.
5. Thulaganyo e e tlhalosiwang mo temaneng 3 le 4 ga e dirisiwe mo Karolo 5 mabapi le palo ya Mafatshe a e leng maloko a Komiti. Dipaakanyo tse di tlaa tsena mo tirisong ka nako e di neng di amogelwa.
6. Lefatshe le le nnang karolo ya Tumulano e ya mafatshefatshe morago ga tshimolodiso ya dipaakanyo go tsamaelana le temana 4 ya Karolo e, a tlaa (fa a sa eletse sepe se sele) tsewa:
  - (a) jaaka Maloko a Tumulano e ya mafatshefatshe jaaka e baakantswe; le
  - (b) jaaka Maloko a Tumulano ya mafatshefatshe e e sa baakanngwang fa go lebile Lefatshe lengwe le lengwe le e leng Leloko la Tumulano le le sa amiweng ke di paakanyo.

Karolo 39 – Mokwalo o tshwanetseng go obamelwa

Tumulano e ya mafatshefatshe e kwadilwe ka Searabea, Sechina, Sekgoa, Sefora, Serašia, le Sespaniši mme mekwalo e ya dipuo tse di farologaneng, yotlhe e na le dithata tse di lekanang ka jalo e tshwanetse go obamelwa.

Karolo 40 – Ikwadiso

Go setswe morago Karolo 102 ya Maitlomo a Lekgotla la Ditšhaba, Tumulano e ya mafatshefatshe e tlaa kwadisiwa le Bokwaledi jwa Ofisi ya UNESCO ka kopo ya Molaodi Mogolo wa UNESCO.

E DIRILWE kwa Paris, letsatsi leno la boraro la Ngwanaatsele 2003, mo dikgatisong tse pedi tsa nnete tse di nang le monwana wa Tautona wa kokoano ya bomasome a mararo le bobedi (32) ya Puthego ya Botlhe le ya Mookamedi Mogolo wa UNESCO. Dikgatiso tse pedi tse di tlaa bewa kwa metlobong ya UNESCO. Meriti ya tsone e e rurifaditsweng e tlaa neelwa Mafatshe otlhe a a umakiwang mo Karolo 32 le 33, le go neelwa Lekgotla la Ditšhaba.